

پیشگفتار^۱

در دنیا تعداد ۲۸۶ حوضه آبریز بین‌المللی مشترک وجود دارد که بین دو یا چند کشور مشترک هستند. اما یک چالش و معضل اصلی این حوضه‌های آبریز بین‌المللی مشترک آن است که از این تعداد در بیش از ۱۵۸ حوضه آبریز، هیچ سازوکار مدونی برای همکاری (و بهره‌برداری مشترک) ندارند. در این میان کشور افغانستان دارای پنج حوضه آبریز اصلی (هیرمند، آمودریا، کابل یا ایندوس، هریرود-مرغاب و حوضه آبریز شمالی) است که از بین آنها چهار حوضه، جزء حوضه‌های آبریز بین‌المللی هستند. حوضه هیرمند از مهمترین آنهاست که حدود ۸۰ درصد مساحت آن در خاک افغانستان و ۱۷٪ درصد در ایران و ۳٪ در پاکستان قرار دارد. این سهم (۸۰٪) باعث ادعای افغانستان شده که هیرمند یک حوضه ملی است و بین‌المللی نیست. لذا اقدامات متعدد و مختلف دولت افغانستان در سالیان متمادی بخصوص در دهه‌های اخیر، در احداث سازه‌های آبی و انحراف آب و عدم اعتقاد جدی به اصل عرفی بین‌المللی «عدم آسیب‌رسانی جدی به کشورهای همسایه»، باعث ایجاد برخی اختلافات میان دو کشور همسایه شده است. برای نمونه، عدم رهاسازی مناسب آب به پایین‌دست (بسیار کمتر از معاهده ۱۹۷۳ هیرمند) و عدم تأمین حقایق قانونی و محیط‌زیستی تالاب‌های بین‌المللی هامون، باعث ایجاد مشکلات جدی و متعدد اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و سیاسی در منطقه سیستان بزرگ (مشترک بین ایران و افغانستان) شده است. راه حل مدیریت این مسأله از دید «دیپلماسی آب» ایجاد «ارزش» متقابل برای طرف‌های ایرانی و افغانی است. در واقع پیدا کردن بسته‌های سیاستی منجر به نتایج «خوب برای افغانستان و عالی برای ایران» شود محل سوال است. با این دید در اولین کنفرانس حکمرانی و سیاست‌گذاری، دانشگاه صنعتی شریف ۱۳-۱۴ دی ۱۳۹۶ جلسه‌ای با عنوان «باز تعریف مسائل مناقشه هیرمند» با محوریت سؤالات زیر گنجانده شد تا طرح موضوعی باشد برای بحث در جلسات آتی:

- مسأله حال حاضر هیرمند چیست؟
- آب هیرمند برای چه کسی و به چه قیمتی و در چه مقیاسی اهمیت دارد؟
- اگر افغانستان به ساخت سد در این حوضه ادامه دهد، چه اتفاقی برای پایین‌دست و همچنین معاهده ۱۹۷۳ خواهد افتاد؟
- آیا عضویت و قبول کنوانسیون‌های بین‌المللی کمکی به مدیریت مسأله هیرمند می‌کند؟
- نقش تکنولوژی و خصوصاً سنجش از دور در مدیریت مناقشات آبی و به ویژه مناقشه هیرمند چیست؟
- ارزشهایی که بایستی برای طرفین در مذاکرات و مدیریت مسأله هیرمند ایجاد شود کدامند؟

در این جلسه تعداد ۱۰ سیاست ابتدایی برای مذاکره موفق با افغانستان طرح گردید. این سیاستها به صورت زیر بوده‌اند:

سیاست‌های مبتنی بر مؤلفه بیرونی آسیب‌پذیری:

- پیشنهاد ارائه خدمات حمل و نقل به افغانستان در قبال آب؛
- خرید آب از کشور افغانستان؛
- تأمین امنیت افغانستان با کمک قدرت نظامی ایران بصورت فعالانه و درخواست آب در مقابل آن؛
- امضای کنوانسیون ۱۹۹۷ برای درخواست حمایت جامعه بین‌الملل در مذاکره با افغانستان؛
- اعمال فشار نظامی به کشور افغانستان؛

سیاست‌های مبتنی بر مؤلفه درونی آسیب‌پذیری:

- ارائه گزینه سیاستی مبتنی بر افزایش بهره‌وری اقتصادی منابع آب رودخانه هیرمند؛
- ارائه گزینه سیاستی مبتنی بر افزایش بهره‌وری اقتصادی منابع آب دریاچه هامون (تبدیل منطقه هیرمند به یک منطقه گردشگری)؛

سیاست‌های تلفیقی متمرکز بر دو مؤلفه بیرونی و درونی آسیب‌پذیری:

- اجاره زمین در حوضه مشترک هیرمند جهت شریک کردن کشور افغانستان در سود حاصله؛
- وارد کردن آب بیشتر از افغانستان و بهره‌مندی کشور افغانستان از مزایای آب؛
- اعلام منطقه هامون به عنوان منطقه آزاد بین کشورهای مشترک در حوضه.

نتایج نظرسنجی از بین ۵۰ نفر از کارشناسان، مدیران و خبرگان حاضر در جلسه و جمع‌بندی آن به روش بوردا، مؤید این بوده که گزینه‌های همکاری و نه تقابل خواهان بیشتری دارند. به عنوان نمونه اعلام منطقه هامون به صورت آزاد بین ایران، افغانستان و پاکستان (البته با حفظ مرزهای سیاسی) برای سرمایه‌گذاری اقتصادی بهترین راهبرد معرفی شده و رویکردهای مبتنی بر مؤلفه‌های بیرونی به خصوص ابزار نظامی کمترین اقبال را به خود اختصاص داده‌اند. علاوه بر این حاضرین پیشنهادهای ارزشمند دیگری را نیز داشتند که می‌توان در جلسات علمی آتی با تلفیق آنها به سبدهای سیاستی مناسب دست یافت. البته رسیدن به این «بهترین» مستلزم حضور و مذاکره با گروه‌های رسمی و نیز مردمی افغانستان و کسب تمایلات آنها نیز می‌باشد. در واقع گزینه‌های مناسب و ارجح در فرایند مذاکره و کسب نظر مردم ساکن و ذینفعان حاضر در حوضه (چه در بالادست چه در پایین دست) باید حاصل گردد.

نه تنها مسئله هیرمند که کلاً مسائل هیدروپلیتیک ایران بسیار «پیچیده» و از ترکیب مسائل دیگری حاصل شده است. آنچه که این مسائل را از رسیدن به راه حل عملی دور کرده است، رویکرد غیرعلمی به تحلیل آن و ترجمه تحلیل‌ها به زبان سیاست است. لذا هیأت تحریریه مجله تحقیقات منابع آب ایران از همه متخصصین و مدیران محترم آب کشور درخواست دارد تا نتایج مطالعات خود در این زمینه را در قالب مقالات علمی برای بررسی و انتشار به این مجله ارسال نمایند. همچنین ادامه این نشست هم‌اندیشی در موضوع آب و سیاست بین‌الملل در کنفرانس دوسالانه انجمن علوم و مهندسی منابع آب ایران که انشاء‌اله در اردیبهشت ماه سال ۱۳۹۷ در دانشگاه یزد برگزار می‌شود، پیشنهاد می‌شود.